

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-26>

УДК 336.226:631.15.017.3

Підтримка інклюзивного розвитку малих сімейних ферм

Киризюк С.В.

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
відділу економіки і політики аграрних перетворень
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Стаття присвячена дослідженню можливостей та перспектив розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. Обґрунтовано необхідність запровадження цільової програми підтримки розвитку малих ферм на основі комерціалізації господарської діяльності особистих селянських господарств. Оцінено потенціал розширення сегменту малих агровиробників в Україні.

Ключові слова: фермерське господарство, фізична особа – підприємець, особисте селянське господарство.

Киризюк С.В. ПОДДЕРЖКА ИНКЛЮЗИВНОГО РАЗВИТИЯ МАЛЫХ СЕМЕЙНЫХ ФЕРМ

Статья посвящена исследованию возможностей и перспектив развития семейных фермерских хозяйств в Украине. Обоснована необходимость внедрения целевой программы поддержки развития малых ферм на основе коммерциализации хозяйственной деятельности личных крестьянских хозяйств. Оценен потенциал расширения сегмента малых агропроизводителей в Украине.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, физическое лицо – предприниматель, личное крестьянское хозяйство.

Kyryziuk S.V. SUPPORTING INCLUSIVE DEVELOPMENT OF SMALL FAMILY FARMS

In the article we investigate opportunities and prospects of the development of the family farms in Ukraine. The necessity of introducing a targeted program to support the development of small farms on the basis of commercialization of economic activities of personal peasant farms has been substantiated. The potential for expanding the segment of small agricultural producers in Ukraine has been evaluated.

Keywords: family farm, individual entrepreneur, personal peasant farm.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Зростання глобальної економіки на сталій основі, яке ставилося за мету в рамках конференції «Ріо – 92», упродовж 1990–2000-х років не дало позитивних результатів повною мірою. У 2015 році світова спільнота на саміті ООН підтримала нові цілі сталого розвитку (17 цілей), що ґрунтуються на ширшому трактуванні понять інклюзивного зростання та розвитку й потребують розроблення «більш ефективних концепцій «для всіх» (тобто інклюзивних концепцій)» [1, с. 187]. За останні декілька років ці поняття почали активно використовуватися в програмних документах на глобальному, національних та локальних рівнях. При цьому сфера їх застосування досить широка: від окремих напрямів соціальної політики до галузевої та регіональної політик. Подолання бідності, забезпечення соціальних гарантій та захисту, доступ до закладів освіти, продовольча безпека, збалансований розвиток регіонів складають лише частину актуальних

проблем, для вирішення яких розробляються стратегії, засновані на принципах інклюзивності. Загально визнаним є факт, що особливо вразливим в контексті зазначених проблем є саме сільське населення. 2018 рік став визначальним для всіх селян та сільських жителів Землі у зв'язку зі схваленням Проекту «Декларації про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості» Радою ООН з прав людини, що пропагує принципи інклюзивного розвитку в сільській місцевості. До прийняття цього акта долучилась Україна, підтримавши своїм голосом [2]. Цей документ хоч і має рамковий характер та не містить конкретних механізмів, проте є важливим для України та її державної політики щодо визнання необхідності розвитку села й аграрного сектору, заснованого на дрібному сімейному землекористуванні, що є основою аграрного устрою більшості країн світу. В Україні під тиском фермерів (Асоціація фермерів та приватних землевласників України, АФЗУ) та громадськості наприкінці 2017 року прийнято

Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки, що мала забезпечити законодавчі гарантії підтримки відродження й розвитку сімейного фермерства в країні. Проте, як показали попередні результати фінансування у 2018 році програми «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств», прийнятий організаційно-економічний механізм має велику кількість вад та інституційних пасток, що обмежує активний розвиток фермерського укладу в Україні загалом та щодо можливостей розширення сегменту малих агровиробників зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дискусія в суспільному та науковому середовищах щодо перспектив розширення фермерського укладу в Україні в останні два роки розвивається з новою силою. Оперуючи підтвердженою тезою про вищу стійкість до кризових явищ та економічну ефективність малих форм агрогосподарювання, вчені, експерти й практики відстоюють необхідність розширення сегменту фермерських господарств на основі інституалізації особистих селянських господарств (ОСГ). Проте думки про механізми формалізації їх діяльності розділились: одна група передбачає збереження їх статусу згідно з положеннями основного Закону, тобто Закону України «Про особисте селянське господарство» № 742-IV зі змінами, внесеними від 5 квітня 2015 року, який визначає його як вид господарської діяльності, що не належить до підприємницької [3]; інша – перетворення частини ОСГ (товарних) на підприємницький тип [4–6]. Водночас обидві позиції спільні в тому, що інституалізація ОСГ має відбуватися в спрощений спосіб та передбачати низку стимулів економічного характеру. Зокрема, науковці обґрунтовують необхідність пільгового режиму забезпечення соціального захисту для цього типу агровиробників [5, с. 49–50; 7, с. 96–97], а також можливість застосування пільгового режиму оподаткування, доступного іншим сільськогосподарським виробникам [5, с. 48]. Варто відзначити, що ключові пропозиції науковців досить оперативним чином були враховані законодавцем у прийнятому 10 липня 2018 року Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств» № 2497, набуття чинності яким відбулося 15 серпня 2018 року. Цим Законом передбачено можливість набуття статусу платника єдиного податку 4-ї групи та засто-

сування пільгового режиму сплати ЄСВ для фермерських господарств, зареєстрованих як ФОП. Потенціал збільшення фермерських господарств оцінюється у 130–600 тис. господарств. Проте внаслідок низки об'єктивних причин (психологічні, адміністративні, економічні тощо) низка зареєстрованих фермерських господарств (як юридичних осіб та ФОП) збільшується не так динамічно, як це можливо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Враховуючи вищезазначене, ми ставимо за мету пропозицію організаційних та економічних важелів додатково до вже наявних задля стимулювання розширення сегменту фермерських господарств з числа господарств населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні у 2017 році функціонували 34,1 тис. фермерських господарств, зареєстрованих як юридичні особи. У їхньому володінні та користуванні перебувають 4 580 тис. га сільськогосподарських угідь. Вони забезпечують зайнятість майже 100 тис. осіб: близько ½ складають члени фермерських господарств, решту – наймані працівники. При цьому значну частину фермерських господарств як з точки зору землекористування, так і щодо зайнятості можна віднести до малих. Зокрема, близько 9% з них мають у користуванні до 5 га земель, а ще майже 50% – від 5 до 50 га [8, с. 173]. Щодо зайнятості у фермерських господарствах, то у 62% з них середня кількість працівників (включаючи членів та найманих) становить 1 особу, ще у 26% господарств – від 2 до 5 осіб, а у 8% – 6–10 осіб (розраховано автором на основі вибіркового обстеження фермерських господарств Державної служби статистики України у 2016 році (у вибірці близько 10 тис. господарств)). З позицій інклюзивного розвитку потрібно розуміти деякі важливі моменти діяльності офіційно зареєстрованих фермерських господарств. По-перше, йдеться про забезпечення певних соціальних гарантій (пенсійне забезпечення) зайнятих у них осіб. По-друге, підприємницький тип самозайнятості дає змогу отримувати вищі доходи порівняно з найманими працівниками. По-третє, ці господарства створюють близько 9% всієї валової продукції, тобто майже 225 тис. грн на одного зайнятого (у постійних цінах 2010 року), забезпечуючи свій внесок в економічне зростання на макрорівні. Специфічною особливістю вітчизняного сільського господарства є наявність великої кількості неформальних господарств, що забезпечують вагомий внесок у виконання

макроекономічних завдань. Зокрема, вони дають 44% валової продукції, $\frac{3}{4}$ всіх зайнятих у сільському господарстві. Проте справедливо буде зауважити, що кількість зайнятих у неформальному секторі (в особистих селянських господарствах – ОСГ) штучно завищена внаслідок створення інституційних пасток у нормативно-правових актах задля приховування реального безробіття в сільській місцевості. Таким чином, неформальний статус зайнятих в ОСГ осіб обмежує їх права та можливості розвитку. Такий стан речей не може задовольняти ні державу, ні самих членів ОСГ. З точки зору держави зайнятість в ОСГ хоч і вирішує поточну проблему їх працевлаштування, проте лише відтерміновує проблему пенсійного забезпечення цих осіб. Як свідчать соціологічні опитування, частина членів ОСГ також усвідомлює сутність проблеми свого неформального статусу та готова інституалізуватися шляхом реєстрації сімейного фермерського господарства. Результати опитування свідчать про те, що підвищенню готовності формалізації найбільше могли би сприяти надання державної підтримки (60% опитаних), забезпечення податкових пільг (16% опитаних) та покращення доступу до гарантованих ринків збуту (18% опитаних) [9, с. 62].

Враховуючи останні законодавчі зміни щодо оподаткування та пільг стосовно сплати ЄСВ, які внесені Законом України № 2497, можемо констатувати, що держава всіляко намагається створити стимули для ОСГ задля їх формалізації у формі сімейних фермерських господарств шляхом реєстрації ФОП. Безперечно, більш прийнятним способом їх формалізації могло би бути узаконення ОСГ як особливої форми господарювання без набуття статусу юридичної особи чи ФОП. Проте в такому разі не розкритим залишається питання юридичного оформлення стосунків з іншими суб'єктами господарських відносин, що однозначно визначено за умови формалізації їх згідно з чинним законодавством. Таким чином, частина бар'єрів, виявлених в результаті соціопитування, усунута повністю або частково. Невирішеним залишається лише проблема державної підтримки інституалізації ОСГ. Зволікання у вирішенні цього питання на фоні загальної тенденції щодо скорочення числа ОСГ та зниження зацікавленості у веденні аграрної діяльності у зв'язку з розширенням можливостей працевлаштування в інших сферах економіки поза межами сільських населених пунктів та за кордоном недоцільне. У зв'язку з цим

пропонуємо запровадження спеціальної програми для перехідного періоду (наприклад, до 2023–2025 років). Це повністю узгоджується з положеннями Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 664 щодо «створення сприятливих умов для започаткування та ефективного провадження фермерської діяльності, зокрема трансформації господарств населення у фермерські господарства», що закладено як мета пропонованої програми [15].

Досвід запровадження та функціонуванні подібних програм має більшість країн-членів ЄС (зокрема, країни Центральної та Східної Європи, що приєдналися до Євроспільноти після 2004 року). Аналіз цього досвіду щодо інституалізації малих сімейних ферм та господарств, що за своїми ознаками відповідають вітчизняним ОСГ, свідчить про використання ними різних механізмів та інструментів стимулювання. Передусім йдеться про застосування пільгових систем оподаткування зі встановленням декількох граничних рівнів, що, як правило, передбачає застосування нульової ставки оподаткування для першого рівня отриманих доходів; звільнення від сплати податків, але необхідність сплати соціальних внесків для другого рівня доходів; застосування загальних ставок оподаткування для доходів третього рівня. Також малі фермери країн ЄС мають можливість вибору сплати податків за спрощеною чи загальною процедурою. При цьому спрощені процедури, як правило, основані на визначених рівнях витрат для різних видів сільськогосподарської діяльності. Наприклад, в Угорщині 85% загальних доходів у рослинництві та 96% доходів у тваринництві дозволяється віднести на витрати, а решта суми підлягає оподаткуванню. Таким чином, європейська політика щодо малих сімейних господарств спрямована не на примусове врегулювання їх діяльності та передусім обкладання податками, а на стимулювання розвитку задля отримання гідних доходів, які, зрештою, дадуть їм змогу забезпечити соціальні гарантії (зокрема, пенсії), нарешті, підтримання бюджету країни у формі сплати податків. У післявступний період в країнах ЦСЄ за підтримки Єврокомісії активно реалізовувалася програма модернізації та розвитку малих сімейних господарств, що передбачала можливість отримання безповоротної допомоги на розширення масшта-

бів виробництва задля посилення економічного розміру та формалізації цих господарств [10, с. 346]. Деякі з цих країн й у новому програмному періоді (2014–2020 роки) в рамках реалізації Спільної аграрної політики ЄС пропонують національним малим виробникам спеціальні програми підтримки. Так, наприклад, в Польщі реалізується програма реструктуризації малих ферм, в рамках якої власнику малого господарства з економічним розміром до 10 SO надається фінансова безповоротна допомога (60 тис. злотих; згідно з обмінним курсом НБУ 1 злотий складає 7,34 грн. станом на 13 грудня 2018 року) на розвиток діяльності згідно з представленим бізнес-планом. Загальний підхід та деякі особливості європейського досвіду були використані нами під час обґрунтування та розроблення програми для вітчизняних умов.

Першочерговим моментом, який вимагає наукового обґрунтування, є визначення суб'єктів, які мають право участі в програмі. В європейській практиці для цих цілей використовується методика економічного розміру господарств, що заснована на визначенні так званого стандартного випуску продукції (standard output, SO). Загалом SO використовується для визначення масштабів виробництва фермерів в ЄС та їх класифікації. Застосування уніфікованих коефіцієнтів, диференційованих за регіонами й видами сільськогосподарської продукції, дає змогу оцінити масштаби виробництва в різних господарствах, включаючи малі, які не ведуть бухгалтерський облік витрат і доходів. Доцільність впровадження цієї методики відстоюють

також українські вчені [11, с. 67–68]. В європейській практиці господарства з розміром до 1–2 SO віднесені до споживчого типу, основна діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб у продовольстві. Такі господарства, відповідно, позбавлені права брати участь в різних програмах, спрямованих на підтримку малих господарств [12, с. 98–100]. Також вважаємо, що претенденти на участь у програмі мають бути повнолітніми, але не старше пенсійного віку. Обґрунтування визначення мінімальних критеріїв учасників програми представлені в табл. 1.

Як видно з табл. 1, у господарствах з розміром менше 1 SO середній розмір агровиробництва становить близько 11 тис. грн., а частка реалізованої продукції не перевищує 15%. Це дає підстави відносити їх до споживчого типу господарств, аграрна діяльність яких спрямована перш за все на часткове задоволення власних продовольчих потреб. Виділені групи домогосподарств з економічним розміром понад 1 SO суттєво відрізняються за основними економічними характеристиками від споживчого типу. При цьому групи з економічним розміром 1–2 SO та 2–3 SO більш близькі між собою за аналізованими характеристиками. Отже, граничним критерієм участі в програмі доцільно прийняти рівень економічного розміру господарства, що вищий за 1 SO.

Фінансування в рамках запропонованої програми має здійснюватися на основі розробленого бізнес-плану. Задля підготовки бізнес-плану претендент може скористатися послугами дорадчих служб та сертифікованих експертів-дорадників. Підтвердження отри-

Таблиця 1

Характеристика сільських домогосподарств у розрізі виділених груп

Показники	Групи сільських домогосподарств за економічним розміром			
	<1 SO	1–2 SO	2–3 SO	>3 SO
Кількість домогосподарств у групі: – тис. од.; – відсоток від загальної кількості сільських домогосподарств	2 522,9; 51,4	857,0; 17,4	137,0; 2,8	25,6; 0,5
Економічний розмір* домогосподарства, SO	0,4	1,4	2,4	4,0
Вартість* виробленої агропродукції, тис. грн.	11,2	39,0	67,2	112,7
Частка* реалізованої продукції, %	13,2	38,4	59,6	76,0
Площа* землі, що використовується для виробництва агропродукції, га	0,9	1,3	2,7	5,1

Примітка: під час групування були відібрані сільські домогосподарства, в складі яких є члени домогосподарства працездатного віку;

* середньозважені показники

Джерело: розраховано автором на основі даних вибіркового обстеження домогосподарств у 2016 році

мання зазначених послуг доцільно розглядати як спеціальний критерій пріоритетного відбору претендентів на участь у програмі. Завдяки залученню спеціалістів дорадчих служб перевірятиметься життєздатність проекту. Як інші спеціальні критерії відбору учасників програми можна розглядати:

- статус безробітного (1 бал);
- належність домогосподарства до мало-забезпечених сімей (1 бал);
- молодий вік людини (до 40 років) (1 бал);
- жіноча стать заявника (1 бал);
- наявність спеціальної чи вищої освіти у сфері сільського, лісового чи водного господарства (1 бал);
- членство у виробничому чи обслуговуючому кооперативі (1 бал);
- розроблення бізнес-плану за сприяння дорадчої служби (1 бал);
- передбачення бізнес-планом зростання економічного розміру (до 8 SO – 2 бали, понад 10 SO – 4 бали);
- передбачення диверсифікації діючого агровиробництва (1–3 бали залежно від кількості нових напрямів виробництва);
- співфінансування (до 25% – 2 бали, від 25 до 50% – 4 бали, понад 50% – 6 балів);
- розмір державної підтримки (1–5 балів: чим більше розмір підтримки, тим менше кількість балів);
- передбачення бізнес-планом інвестування для дотримання стандартів охорони праці, здоров'я тварин або збереження навколишнього середовища (1–3 бали).

Кожен з критеріїв може оцінюватися відповідно до бальної оцінки, застосовуючи однакові або різні вагові коефіцієнти. Відповідно, першочергове право на участь у програмі надаватиметься заявникам, які відповідають загальним критеріям та набрали більшу кількість балів за спеціальними критеріями. Так, наприклад, згідно з нашими оцінками потенційна кількість заявників, що відповідають загальним критеріям, може бути зменшена за врахування деяких із зазначених вище спеціальних критеріїв (рис. 1).

Під час визначення розміру підтримки за програмою треба виходити з необхідності можливості задоволення потреб бізнес-планів різного виробничого спрямування, що потребує різних обсягів фінансування. Мінімальний та максимальний розмір підтримки може бути встановлений таким чином: мінімальний фіксується на основі суми одноразової допомоги по безробіттю на організацію підприємницької діяльності (максимальний розмір якої у 2017 році становив 64 тис. грн.), а максимальний – на досвіді Польщі (близько 425 тис. грн.) чи вітчизняному розмірі підтримки, який надається Українським фондом підтримки фермерських господарств для розвитку фермерських господарств (500 тис. грн). Таким чином, загальна потреба на фінансування програми може суттєво варіюватися залежно від встановленого граничного розміру фінансування одного бенефіціара та пріоритетної цільової групи, визначеної за спеціальними критеріями. Наприклад, якщо

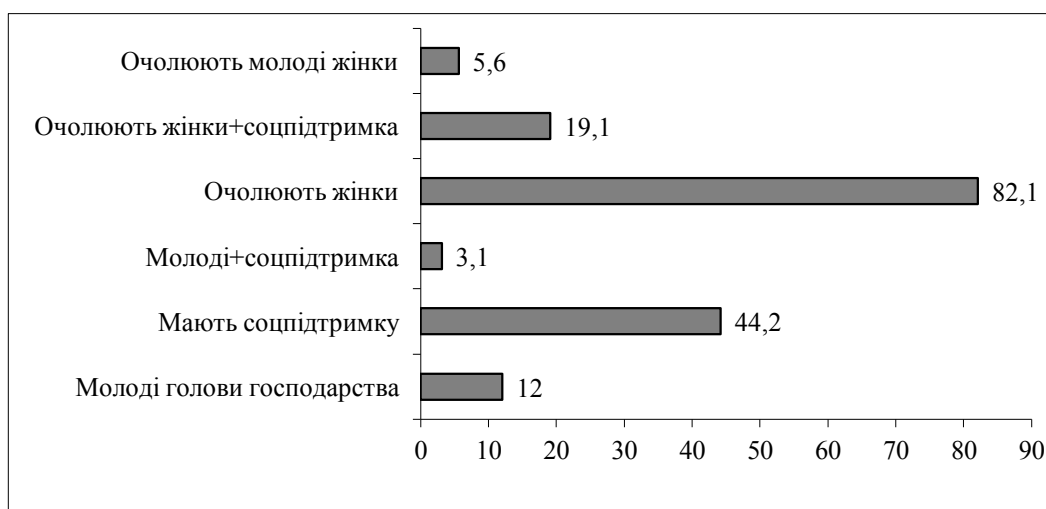

Рис. 1. Кількість потенційних заявників залежно від вибраних окремих спеціальних критеріїв, тис. од.

Джерело: розраховано автором на основі даних вибіркового обстеження домогосподарств у 2016 році

обсяг підтримки на одного учасника за програмою буде обмежений мінімальним рівнем (64 тис. грн.), а пріоритетними бенефіціарами буде визнано членів ОСГ молодого віку (до 35 років), які потребують соціальної підтримки, то загальна потреба коштів складатиме близько 200 млн. грн. Натомість за підвищення рівня підтримки на одного бенефіціара для цієї ж цільової групи претендентів загальний обсяг підтримки оцінюється у 1,3 млрд. грн. (табл. 2).

Надання підтримки пропонуємо здійснювати шляхом розподілу загальної суми на два транші: перший, що становить до $\frac{3}{4}$ від загальної суми, видається на старті програми; а другий – за досягнення проміжних результативних показників. Крім того, для підвищення відповідальності заявників можна запропонувати застосовувати механізм пайового співфінансування. Це передбачає обов'язковий внесок кожної зі сторін у фінансування розробленого бізнес-плану. При цьому з огляду на обмежені фінансові можливості сільських домогосподарств їх внесок може бути консолідовано спільно зі внеском, наприклад, органу місцевого самоврядування чи інших суб'єктів (благодійних організацій, різних міжнародних проектів тощо).

Підтримку доцільно надавати на безповоротній основі за умови досягнення проміжних (після третього року від початку фінансування) та кінцевих результативних показників (на кінець п'ятого року від початку фінансування).

Проміжним показником є сплата соціальних внесків та податкових зобов'язань щонайменше упродовж останніх 12 місяців, а кінце-

вим – збільшення розміру агровиробництва від початкових, заявлених у бізнес-плані на старті, мінімум на 2 SO, але щонайменше до рівня 4 SO.

Проте можливим є варіант надання підтримки на поворотній основі з відстрочкою платежів на 5–7 років, що забезпечить поступове повернення бюджетних коштів, які можуть бути використані для цих же цілей. Така форма фінансування може убезпечити від нецільового використання бюджетних коштів та стимулюватиме розвиток справді сильних та конкурентних малих агровиробників.

Цільове використання коштів підтримки передбачає інвестування в основні та оборотні засоби, необхідні для розширення масштабів агровиробництва, диверсифікації аграрної діяльності та каналів збуту продукції. Зокрема, коштами підтримки можуть покриватись витрати на придбання:

- насіння та садивного матеріалу, сільськогосподарських тварин, отримання ветеринарних послуг;
- сільськогосподарської техніки та інвентар, обладнання для переробки сільськогосподарської сировини;
- холодильного обладнання для зберігання й транспортування агропродукції;
- обладнання для здійснення торговельної діяльності агропродовольчою продукцією (ваги, торговельні ятки тощо);
- оренди торговельних площ на постійній основі.

Для того щоби запуск та реалізація цієї програми були успішні, потрібно провести значну просвітницьку та консультаційну роботу. Як засвідчили результати проведених нами

Таблиця 2

Оцінка потреби фінансування для реалізації програми

Критерії відбору учасників програми	Загальний обсяг підтримки за різних рівнів підтримки, млн. грн.	
	64 тис. грн	450 тис. грн
20% ¹ від загальної кількості потенційних учасників (200 тис. бенефіціарів)	12 800	90 000
Молоді голови домогосподарств	768	5 400
Отримують соціальну підтримку	2 829	19 890
Молоді + соціальна підтримка	198	1 395
Голова-жінка	5 254	36 945
Голова-жінка + соціальна підтримка	1 222	8 595
Очолюють молоді жінки	358	2 520

¹ У Румунії під час запровадження аналогічної програми стимулювання розвитку малих агровиробників загалом взяли участь близько 20% від розрахункової кількості потенційних учасників, представленої провідним аграрним інститутом країни.

Джерело: розраховано автором

опитувань власників ОСГ, малих фермерських господарств, однією з причин низького використання бюджетних коштів, передбачених для підтримки цих категорій виробників у 2018 році, є саме обмеженість інформації на місцях. Це пов'язане з частковим усуненням регіональних (обласних та районних) управлінь агропромислового розвитку від надання зазначених послуг в процесі децентралізації влади. Натомість не всі органи на місцях (на рівні ОТГ) зацікавлені чи спроможні підхопити таку ініціативу, хоча, на нашу думку, саме останні мають розуміти вигоди в процесі активного розвитку підприємницьких ініціатив на місцях. Йдеться про отримання додаткових доходів до місцевих бюджетів, збільшення кількості офіційно зайнятого населення, розвиток пропозиції продовольства, яке може бути включене в ланцюги створення доданої вартості (через розвиток локальної переробки) тощо. З огляду на зазначене вважаємо за необхідне наближення послуг, які раніше сільські жителі отримували в районних та обласних управліннях агропромислового розвитку, до рівня ОТГ шляхом забезпечення останніх відповідними кваліфікованими спеціалістами. Безперечно, весь спектр необхідних послуг такі спеціалісти не здатні надати, але вони мають бути обізнані щодо того, де можна отримати необхідну інформацію, допомігши в підборі того експерта-дорадника, який дасть кваліфіковану допомогу. Нині ведеться активна робота з підготовки сертифікованих дорадників та експертів-дорадників, послугами яких змогли би скористатися також потенційні учасники програми. Станом на вересень 2018 року близько 350 осіб внесені до реєстру сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників, спеціалізація яких досить широка: від вузькогалузевих (птахівництво, генетична експертиза тощо) до широко профільних (економіка, право, менеджмент тощо) [13]. У 2018 році на фінансування роботи дорадчих служб в аграрному бюджеті були передбачені кошти (5 млн. грн.), проте через неврегульованість порядку їх виділення вони залишились невикористаними. Зрештою є сподівання щодо вдосконалення механізму у 2019 році, що дасть змогу зрушити цей напрям підтримки в правильному руслі.

Життєздатність запропонованої програми підтримки розвитку малих фермерських господарств підтверджується вітчизняним досвідом реалізації схожих механізмів. Одним з таких є проект розвитку молочного бізнесу, що реалізується в західному та східному регіонах

України за підтримки уряду Канади [14]. Успішність цього проекту обумовлена його комплексністю, що, окрім іншого, включає консультаційне забезпечення впродовж усього ланцюга розвитку молочних сімейних ферм (підтримка розроблення бізнес-плану, супровід запуску та роботи ферми); технічний супровід проектування ферми, аналізу якості продукції та корегування кормового раціону; підвищення соціального капіталу учасників через розвиток кооперації; включення всіх зацікавлених осіб та органів (зокрема, органів самоврядування) до розвитку мережі локальних підприємницьких ініціатив. Зрештою, успішний досвід підтримки розвитку сімейного господарювання в сільському господарстві не обмежується цим прикладом. Проте узагальнення різних підходів та формування на їх основі спеціальної програми за підтримки уряду й профільного міністерства здатні вивести різні ініціативи в ранг державної політики, що могло би забезпечити утвердження сімейного фермерства як основи аграрного устрою країни.

Висновки з цього дослідження. Запровадження спеціальної програми стимулювання розширення масштабів та підвищення комерційної спрямованості ведення аграрної діяльності в сільських домогосподарствах на засадах сімейного фермерства дасть змогу не лише збільшити доходи окремих сільських родин, але й досягти важливих соціально-економічних цілей сталого сільського розвитку. Глибоке проникнення досягнень НТП в господарську діяльність великих сільськогосподарських підприємств доводить, що проблему зайнятості сільського населення корпоративному сектору не вдасться вирішити. Натомість розвиток малих сімейних ферм здатний забезпечити продуктивну зайнятість для членів ОСГ з достатнім потенціалом розвитку товарного виробництва, яких, згідно з нашими оцінками, в Україні від 200 тис до 1 млн. Основний меседж, який закладений в розробленому підході та запропонованій програмі, полягає в необхідності перетворення аграрного потенціалу ОСГ на високотоварну продукцію, здатну конкурувати на ринку, задовольняючи вимоги переробних підприємств та споживачів за якісними характеристиками. При цьому досягнення високого рівня комерціалізації та масштабів виробництва гарантуватиме отримання прийняттого рівня доходів сільських родин та формалізації їх статусу в інституційно-правому середовищі, включаючи можливість сплати податків та соціальних внесків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Прогнімак О.Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди VS перспективи. Економічний вісник Донбасу. 2018. № 1 (51). С. 187–197.
2. Права селян – історичний вибір України із підтримкою в усьому світі. URL: <http://urdn.org/prava-seljan-istorichnij-vibir>.
3. Бородіна О.В., Прокопа І.В. Сімейні фермерські господарства: проблеми формалізації. Дзеркало тижня. Україна. 2014. № 35. URL: <http://gazeta.dt.ua/ariculture/simeyni-fermerski-gospodarstva-problemi-formalizaciyi-.html>.
4. Губені Ю.Е., Коверко Ю.А. Розвиток особистих селянських господарств в умовах адміністративної децентралізації. Економіка АПК. 2017. № 1. С. 68–73.
5. Тулуш Л.Д., Грищенко О.Ю. Трансформація високотоварних господарств населення в суб'єкти підприємництва: податково-бюджетні аспекти. Економіка АПК. 2018. № 1. С. 40–52.
6. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2018. № 1. С. 11–19.
7. Прокопа І.М. Забезпечення доступу членів особистих селянських господарств до соціального страхування: організаційно-економічний аспект. Український соціум. 2016. № 4 (59). С. 90–100.
8. Сільське господарство України за 2017 рік: стат. зб. Київ: Держ. служба статистики України, 2018. 245 с.
9. Губені Ю.Е., Коверко Ю.А., Оліщук П.О. Розвиток особистих селянських господарств в умовах інституціональних змін. Економіка України. 2017. № 3. С. 59–67.
10. Киришок С.В. Оцінка перспектив інституалізації особистих селянських господарств. Економіка та суспільство. 2016. № 7. С. 341–347. URL: economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/58.pdf.
11. Прокопа І.В., Демчак І.М. Ідентифікація малих виробників сільськогосподарської продукції: європейський досвід для України. Економіка і прогнозування. 2017. № 1. С. 58–71.
12. Киришок С.В. Включеність малих агровиробників у систему державної підтримки. Економіка і прогнозування. 2017. № 3. С. 97–110.
13. Реєстр сільськогосподарських дорадників і експертів-дорадників / Мінагрополітики. URL: <http://minagro.gov.ua/node/3511>.
14. Розвиток молочного бізнесу в Україні // ЛАДС. URL: <http://lads.com.ua>.
15. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки: Розпорядження КМУ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>.

REFERENCES:

1. Prohnyimak O.D. (2018) Inklusyivnyi rozvytok Ukrainy: pereshkody VS perspektyvy [Inclusive development of Ukraine]. Ekonomichnyi visnyk Donbasu. Vol. 1, no. 51. P. 187–197.
2. Prava selian – istorychniy vybir Ukrainy iz pidtrymkoiu v usomu sviti [Peasants rights – Ukraine' historical choice under global support]. Available at: <http://urdn.org/prava-seljan-istorichnij-vibir>.
3. Borodina O.V., Prokopa I.V. (2014) Simeini fermerski gospodarstva: problemy formalizatsii [Family farms: formalization problems]. Dzerkalo tyzhnia. Ukraina. Vol. 35. Available at: <http://gazeta.dt.ua/ariculture/simeyni-fermerski-gospodarstva-problemi-formalizaciyi-.html>.
4. Hubeni Yu.E., Koverko Yu.A. (2017) Rozvytok osobystykh selianskykh gospodarstv v umovakh administratyvnoi detsentralizatsii [Peasant farm development under administrative decentralization]. Ekonomika APK. No 1. P. 68–73.
5. Tulush L.D., Hryshchenko O.Yu. (2018) Transformatsiia vysokotovarnykh gospodarstv naseleння v subiektu pidpriemnytstva: podatkovu-biudzhetni aspekty [Transformation of commercial households into enterprises: taxes and budget aspects]. Ekonomika APK. No 1. P. 40–52.
6. Malik M.Y., Shpykuliak O.H. (2018) Tendentsii i perspektyvy rozvytku osobystykh selianskykh gospodarstv [Trends and prospects of peasant farm development]. Ekonomika APK. No. 1. P. 11–19.
7. Prokopa I.V. (2016) Zabezpechennia dostupu chleniv osobystykh selianskykh gospodarstv do sotsialnoho strakhuvannia: orhanizatsiino-ekonomichnyi aspekt [Providing access to social insurance for members of peasant farms: organizational and economic aspects]. Ukrainskyi sotsium. Vol. 4. No. 59. P. 90–100.
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018) Silske gospodarstvo Ukrainy za 2017 rik: stat. zb. [Agriculture of Ukraine: Statistical Yearbook]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo. 245 p.
9. Hubeni Yu.E., Koverko Yu.A., Olishchuk P.O. (2017) Rozvytok osobystykh selianskykh gospodarstv v umovakh instytutsionalnykh zmin [Development of personal peasant farms under conditions of institutional changes]. Ekonomika Ukrainy. No 3. P. 59–67.

10. Kyryziuk S.V. (2016) Otsinka perspektyv instyтуalizatsii osobystykh selianskykh gospodarstv [Outlook diagnosis for institutionalization of farming household]. *Economy and society (electronic journal)*, no. 7. P. 341–347. Available at: economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/58.pdf.

11. Prokopa I.V., Demchak I.M. (2017) Identyfikatsiia malykh vyrobnykiv silskohospodarskoi produktsii: yevropeyskyi dosvid dlia Ukrainy [Identification of small agricultural producers: European experience for Ukraine]. *Economy and forecasting*. No. 1. P. 58–71.

12. Kyryziuk S.V. (2017) Vkluchenist malykh ahrovyrobnykiv u systemu derzhavnoi pidtrymky [The inclusion of small agriproducers in the state support system]. *Economy and forecasting*. No. 3. P. 97–110.

13. Reiestr silskohospodarskykh doradnykiv i ekspertiv-doradnykiv [Register of Agricultural Advisers and Expert Advisors]. Available at: <http://minagro.gov.ua/node/3511>

14. Rozvytok molochnoho biznesu v Ukraini [Development of milk business in Ukraine]. Available at: <http://lads.com.ua>.

15. Pro shvalennia Konceptsiiji rozvytku fermers'kyh gospodarstv ta sil's'kogospodars'koi kooperatsiji na 2018–2020 roky: Rozporyadzhennya KМУ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>.